

Międzynarodowa konferencja naukowa pt. „Jeńcy wojenni na Pomorzu Zachodnim (1939–1945)”, Borne Sulinowo, 9–11 września 2010 r.

Od 9 do 11 września 2010 r. w Bornem Sulinowie odbywała się międzynarodowa konferencja naukowa pt. „Jeńcy wojenni na Pomorzu Zachodnim (1939–1945)”. Jej organizatorami byli Urząd Miejski w Bornem Sulinowie i Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: CMJW w Łambinowicach-Opolu). Wzięli w niej udział prelegenci z Polski, Francji i Niemiec, a także przedstawiciele środowiska kombatanckiego (wśród nich rodziny byłych jeńców), uczniowie i nauczyciele Zespołu Szkół im. Bohaterów Oflagu II D z Bornego Sulinowa oraz pasjonaci historii lokalnej. Konferencja została poświęcona losom jeńców wojennych różnych narodowości, którzy w latach II wojny światowej trafili do obozów Wehrmachtu we wschodniej części niemieckiej prowincji Pommern (Pomorze, współcześnie woj. zachodniopomorskie i pomorskie). Niektóre z poruszanych podczas niej problemów dotyczyły także obozów położonych na zachód od Odry, tj. obecnie w kraju związkowym Meklemburg-Vorpommern (Meklemburgia-Pomorze Przednie). W latach 1939–1945 niemieckie władze wojskowe urządziły na tym obszarze, znajdującym się w granicach II Okręgu Wojskowego (dalej: OW), ponad 20 stałych obozów dla oficerów oraz szeregowców i podoficerów. Prelegenci z Polski, Niemiec i Francji w 16 wystąpieniach przedstawili wyniki badań nad tym zagadnieniem oraz zaprezentowali różne aspekty pamięci o nim w swoich krajach. Sformułowali także nowe postulaty badawcze. Przedstawili zarówno całościowe opracowania dotyczące pobytu w obozach na terenie II OW konkretnych grup armijnych i narodowych, jak również biograficzne szkice poświęcone jeńcom wyróżniającym się spośród innych. Interesującym uzupełnieniem tego spotkania były prezentacje materiałów archiwalnych i relacji członków rodzin byłych jeńców z Polski i Francji.

Konferencję rozpoczęło powitanie jej uczestników przez burmistrz Bornego Sulinowa, Renatę Pietkiewicz-Chmyłkowską oraz dyrektor Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, dr Violettę Rezler-Wasielewską. Następnie głos zabrała prowadząca obrady prof. dr hab. Danuta Kisielewicz (Uniwersytet Opolski).

W referacie wprowadzającym dr Grzegorz Brzustowicz, dyrektor Zespołu Szkół nr 1 w Choszcznie, przedstawił w szerokiej perspektywie historycznej, tj. od średniowiecza do czasów współczesnych, dzieje jeniectwa na obszarze Pomorza Zachodniego i Marchii Wschodniej. Do problemu jeniectwa w okresie II wojny światowej nawiązywały dwa kolejne wystąpienia. Doktor Reinhard Otto, historyk związany przez wiele lat z Ośrodkiem Dokumentacji Stalagu 326/VI K Senne (*Dokumentationsstätte Stalag 326/VI K Senne*), scharakteryzował organizację niemieckiego systemu jenieckiego w latach 1939–1945. Zwrócił uwagę na fakt, iż system obozów Wehrmachtu cechowała z jednej strony prostota, wynikająca z postanowień konwencji genewskiej i przejrzystej wojskowej hierarchii. Z drugiej strony mógł on jednak jawić się jako skomplikowany, m.in. z powodu podziału obozów ze względu na terytorium działań wojennych: własne i wroga (tzw. tereny operacyjne). Strukturę organizacyjną i zasady funkcjonowania obozów jenieckich prelegent omówił na przykładzie Stalagu VI K Senne. Nawiązaniem do referatu dr. R. Otto było wystąpienie mgr. Jensa Nagela, kierownika Miejsca Pamięci Ehrenhain-Zeithain (*Gedenkstätte Ehrenhain Zeithain*), który omówił pobyt jeńców wojennych w II OW. Skoncentrował się on w głównej mierze na strukturze organizacyjnej obozów dla jeńców radzieckich z wszystkimi przeobrażeniami, jakie przeszła ona od połowy 1941 r. do wyzwolenia obozów. Według niepełnych danych w latach 1941–1942 na terenie II OW było zarejestrowanych ok. 195 tys. radzieckich jeńców wojennych. Z tego przynajmniej ok. 16 tys. zmarło lub zostało zamordowanych wskutek wykonania tzw. rozkazu o komisarzach. To ostatnie zagadnienie, jak również poruszony przez J. Nagela niezbadany wątek przenoszenia jeńców radzieckich z II OW do Norwegii, podsumowały jego wystąpienie.

Ostatni referat pierwszej części konferencji, autorstwa dr Małgorzaty Klasickiej (Muzeum Polskiej Piosenki w Opolu) i dr V. Rezler-Wasielewskiej, dotyczył pobytu w Oflagu II D Gross Born grupy powstańców warszawskich. Zagadnienie to w syntetyczny sposób przedstawiła dr V. Rezler-Wasielewska. Sporo uwagi poświęciła odtworzeniu pobytu grupy ok. 900 oficerów w Oflagu II D Gross Born, uwzględniając warunki zakwaterowania i żywienia, kondycję fizyczną i psychiczną powstańców, ich zaangażowanie w działalność kulturalno-oświatową, wreszcie skomplikowane relacje ze współtowarzyszami niewoli, uczestnikami wojny obronnej 1939 r. Zauważyła także, że na zbadanie czeka w dalszym ciągu problem przemieszczeń jeńców

w ostatnich miesiącach i tygodniach wojny, które jak wskazuje przykład Gross Born odbywały się nierzadko w sposób chaotyczny i niezrozumiały.

Po krótkiej przerwie rozpoczęła się druga część spotkania naukowego. W jego trakcie zostały wygłoszone cztery referaty poświęcone ruchowi oporu w obozach Wehrmachtu, który na terenie II OW organizowali polscy jeńcy wojenni. Pierwszy z prelegentów, ppłk Andrzej Szutowicz, historyk i regionalista, omówił cele, zasady funkcjonowania i efekty działalności wojskowej organizacji konspiracyjnej „Odra”, którą współtworzyli polscy jeńcy i robotnicy przymusowi. Wskazał na rozległość zadań, jakie próbowali realizować, od wywiadu, przez szkolenie wojskowe i zdobywanie broni, po opiekę nad uciekinierami z obozów jenieckich. W podsumowaniu zaprezentował kilka hipotez i kontrowersji związanych z dekonspiracją organizacji i jej rozbięciem przez niemieckie władze.

Następni prelegenci skoncentrowali się na sylwetkach jeńców wojennych, organizujących obozową konspirację. Pierwszy z nich, płk Witold Dzierżykraj-Morawski, został przedstawiony przez dr. Andrzeja Jaracza, autora biografii tego wybitnego wojskowego i dyplomaty, który w Oflagu II D Gross Born pełnił jednocześnie funkcję starszego obozu i komendanta „Odry”. Prelegent w swym wystąpieniu omówił jego działalność w Gross Born, wskazując na fachową organizację konspiracji, jej kontakty z Armią Krajową, a także ograniczone możliwości działania. Stwierdził wreszcie, iż tragiczny los płk. W. Dzierżykraj-Morawskiego i jego towarzyszy wynikał z przyjęcia przez niemieckie władze wojskowe specjalnego trybu traktowania jeńców (*Sonderbehandlung*), który umożliwił bezprawne przekazanie jeńców w ręce gestapo i ich zamordowanie w obozie koncentracyjnym.

Tragiczny finał miała także inna akcja konspiracyjna w Oflagu II D Gross Born, którą przybliżył dr inż. Tomasz Skowronek, leśnik i regionalista w referacie pt. „Wbrew regulaminowi. Współpraca Maksymiliana Kreuzingera z Ernestem Heimem w Oflagu II D Gross Born”. Tytułowi bohaterowie referatu to z jednej strony polski jeńiec wojenny, porucznik Wojska Polskiego, w obozie współorganizator Koła Leśników i członek sztabu konspiracyjnej organizacji „Odra”, a z drugiej, niemiecki strażnik w obozie jenieckim Gross Born. Prelegent przedstawiając historię ich współpracy zwrócił uwagę na nietypowość tej sytuacji, także z uwagi na jej finał. Podczas gdy M. Kreuzingerowi udało się przetrwać mimo aresztowania przez gestapo, na jego współpracownika E. Heimie wykonano wyrok śmierci. Podkreślił także, iż chociaż przypadki tego typu współdziałania należały do rzadkości, to niewątpliwie warto je badać.

Jako przedostatni wystąpił mgr Norbert Maczulis, dyrektor Muzeum Kaszubskiego im. Franciszka Tredera w Kartuzach, który przedstawił sylwetkę i dokonania por. Edmunda Mroczkiewicza, lekarza obozowego i członka kon-

spiracji. Jako oficer trafił on jesienią 1939 r. do Gross Born, a następnie został przewieziony do Stalagu II B Hammerstein (Czarne), gdzie był jednym z organizatorów szpitala jenieckiego (centralnego dla całego II OW). Należał także do wspomnianej już kilkakrotnie wojskowej organizacji konspiracyjnej „Odra”, której placówką w Hammerstein początkowo kierował. Prelegent zwrócił uwagę na jego duże zaangażowanie w pomoc jeńcom, a także na szacunek, jakim się cieszył, zarówno w obozie, jak i po wojnie jako dyrektor szpitala w Kartuzach.

Ostatni referat w pierwszym dniu konferencji wygłosił dr Wojciech Beszczyński, regionalista. Podjął on próbę rekonstrukcji historii cmentarzy radzieckich jeńców Stalagu II H (302) Gross Born-Rederitz. Przy tej okazji przybliżył także problem polskiej i rosyjskiej pamięci o miejscach masowego pochówku i cmentarzach jeńców z Armii Czerwonej. Przedstawił wyniki badań ekshumacyjnych z 1948 r. oraz wykopalisk archeologicznych z lat 2002–2004. Te ostatnie w zestawieniu z fragmentaryczną dokumentacją obozową pozwoliły na częściowe odtworzenie topografii cmentarza w Nadarzcach.

Podsumowaniem pierwszego dnia konferencji była dyskusja i wręczenie odznaczeń przez Ryszarda Piszczckiego, prezesa koszalińskiego okręgu Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej, dr. T. Skowronkowi i jego żonie. Następnie uczestnicy konferencji zwiedzili tereny poobozowe w Kłomnie, miejscowości znajdującej się pomiędzy Bornem Sulinowem a Nadarzcami, gdzie w czasie II wojny światowej znajdował się Stalag II E Gross Born, natomiast od czerwca 1940 r. Oflag II D Gross Born. Podczas tej wizyty złożono wiązanki przed pomnikami jeńców francuskich i polskich. Uczestnicy mieli także okazję zobaczyć Tryptyk Matki Boskiej Obozowej, wykonany przez jeńca Oflagu II E Neubrandenburg ppor. Jana Zamoyskiego, przechowywany współcześnie w kościele pod wezwaniem św. Brata Alberta Chmielowskiego w Bornem Sulinowie.

W drugim dniu konferencji uczestnicy wysłuchali referatów poświęconych kolejnym obozom na terenie II OW, tj. m.in. w Hammerstein, Arnswalde i Woldenbergu. W tej ostatniej miejscowości podczas II wojny światowej znajdował się obóz oficerski dla ponad 6 tys. polskich jeńców wojennych. Sylwetkę jednego z nich – ppor. Zdzisława Zagłoby-Zyglera i jego dzieło powstałe w obozie, tj. pamiętnik pt. „Oflag na wesoło i na smutno” – przedstawił mgr Przemysław Jagieła, pracownik CMJW w Łambinowicach-Opolu. Pamiętnik ten, z uwagi na fakt, iż zawiera liczne wiersze, zdjęcia z przedstawień teatralnych, zawiadomienia o wykładach itp., jest doskonałą ilustracją bogatego życia kulturalno-oświatowego w Oflagu II C Woldenberg. Stanowi też ważne źródło informacji o kondycji psychicznej jeńców, ich obozowych przeżyciach oraz powojennej działalności upamiętniającej pobyt w niewoli.

Losy innego jeńca obozów Wehrmachtu, ppor. rez. Mikołaja Matejuka zaprezentował jego syn, dr Piotr Matejuk. Pomocne w tym były nie tylko rodzinne wspomnienia, ale także liczne pamiątki, wytworzone przez jego ojca m.in. w Oflagu II D Gross Born. Obozowa korespondencja, fotografie wykonane w niewoli, liczne przejawy działalności artystycznej (rysunki, drzeworyty itp.) są ważnym świadectwem aktywnego życia kulturalnego i wysokiego morale polskich oficerów w niewoli niemieckiej.

Kolejne trzy wystąpienia dotyczyły losów różnych grup jenieckich, które niemieckie władze wojskowe skierowały do obozów II OW. Wprowadzeniem do tego zagadnienia był referat autorstwa dr Renaty Kobylarz i mgr. Piotra Stanka, pracowników CMJW w Łambinowicach-Opolu pt. „Jeńcy wojenni w obozach Hammerstein (1939–1945). Stan badań”. Wygłaszający go mgr P. Stanek po kolei przedstawił stan badań nad losami poszczególnych grup jenieckich w Stalagu II B Hammerstein i Stalagu II F (315) Hammerstein. W podsumowaniu stwierdził, iż z uwagi na fakt zdezaktualizowania się niektórych ustaleń i duże braki w literaturze, m.in. dotyczące pobytu w Hammerstein jeńców z Europy Zachodniej i USA, czy zatrudnienia jeńców w gospodarce III Rzeszy, naukowcy winni podjąć zadanie opracowania nowej monografii tych obozów.

Kolejny głos zabrał mgr Benedykt Lipski, nauczyciel z Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych w Czarnem, który omówił pobyt w Stalagu II B Hammerstein ponad 8,5 tys. jeńców polskich, uczestników wojny obronnej 1939 r. Zagadnienie to zostało dosyć dobrze opracowane w literaturze przedmiotu, na co prelegent zwrócił uwagę. W swoim wystąpieniu skupił się na przedstawieniu warunków bytowych w obozie, represjach, jakie władze obozowe zastosowały wobec jeńców oraz przejawów zorganizowanego oporu wśród tych ostatnich.

Autorka następnego referatu, mgr Magdalena Kruk-Kuchcińska, pracownik CMJW w Łambinowicach-Opolu, skoncentrowała się na wzajemnych relacjach między polskimi i francuskimi jeńcami Oflagu II B Arnswalde. W ciągu całego okresu funkcjonowania obozu dwukrotnie doszło do spotkania tych dwóch grup jenieckich. Po raz pierwszy w czerwcu 1940 r., gdy przywiezieni do oflagu Francuzi zetknęli się z uczestnikami wojny obronnej 1939 r. Po raz kolejny w maju 1942 r., gdy niemieckie władze przeniosły Polaków z Arnswalde do Gross Born, a na ich miejsce skierowały Francuzów z oflagu w Gross Born. Prelegentka zwróciła uwagę na pierwsze negatywne wrażenia obydwu grup i późniejszą dobrą współpracę, przede wszystkim na polu działalności kulturalnej i oświatowej, oraz życzliwą postawę względem siebie.

Ostatni referat podczas konferencji wygłosił mgr Etienne Jacheet, sekretarz generalny Stowarzyszenia Pamięci Oflagów II D – II B – XXI B.

Zaprezentował kolejne etapy działalności tej organizacji, przytaczając liczne przykłady polsko-francuskich inicjatyw, których celem jest upamiętnienie pobytu Polaków i Francuzów w wyżej wymienionych obozach.

Podsumowania konferencji dokonały prof. dr hab. D. Kisielewicz i dr V. Rezler-Wasielewska, które wskazały na konieczność prowadzenia badań naukowych nad historią obozów jenieckich w II OW. Po zakończeniu obrad uczestnicy zwiedzili tereny poobozowe w Czarnem. Pomnik Jeńców Stalagu II B Hammerstein i cmentarz oraz teren po stalagu, gdzie obecnie znajduje się zakład karny. Następnie wszyscy goście udali się na uroczystą kolację, przygotowaną przez gospodarzy Czarnego.

Renata Kobylarz